

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРОВОЇ ЕВОЛЮЦІЇ УРБАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань дослідження урбанізації на всіх рівнях є аналіз сутнісної і просторової її еволюції. Цей аналіз особливо актуальний для другої половини ХХ ст., коли настав перелом в динаміці міського населення світу, у розвитку світової урбанізації загалом. Він співпав з періодом післявоєнної відбудови господарства у колишньому СРСР і періодом інтенсивного нового індустріального будівництва, яке стало поштовхом для інтенсивної міграції трудових ресурсів на схід і південь України та в інші регіони Союзу. Одночасно прийшло усвідомлення великої територіальної диференціації цього процесу, нерівномірності концентрації міського населення за країнами, регіонами і поселеннями. У ХХІ ст. заговорили про глобальні міста, формування яких є утіленням принципу природної раціональності в організації міського середовища, а з іншого боку, завдяки концентрації інновацій і кваліфікованих кадрів вони перетворилися на своєрідні центри стратегічних рішень щодо розвитку світової економіки, фінансових і сервісних фірм, які впливають і впливатимуть на розвиток світу значно більше, ніж безпосередньо саме виробництво [5].

Аналіз публікацій та досліджень. Для просторового розвитку урбанізації характерне перетворення мережі міських поселень у систему розселення, диференціація міського простору, залучення нових територій у сферу впливу міст та розширення ареалів урбанізованого середовища. На ці та інші моменти наголошують у своїх наукових працях видатні вчені-географи Ю.І. Пітюренко, Ф.Д. Заставний, В.В. Покшишевський, Г.М. Лаппо, Л.М. Корецький, С.С. Мохначук, П.С. Коваленко, О.І. Шаблій, К.В. Мезенцев, І.В.

Гукалова, К. А. Немець та ін., якими накопичений значний теоретико – методичний багаж у сфері дослідження урбанізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування і розвиток міст до кінця ХХ ст. були спричинені історичними чинниками, географічними факторами, розвитком торгівлі, особливо міжнародної. Сучасні глобальні міста досягли того рівня впливу і розвитку, який вони мають, завдяки стрімкому піднесенню фінансового сектору, сектора послуг та індустрії розваг, інноваціям та розвитку інформаційних технологій і комунікацій, тобто ці економічні структурні фактори стали провідними у їх формуванні як центрів глобальної економіки [3].

У 2007 році, вперше в історії кількість міського населення у світі перевищила глобальну кількість сільського населення, і така тенденція збереглася до сьогодні. Планета пройшла через процес швидкої урбанізації протягом останніх шести десятиліть. У 1950 році, більш ніж дві третини (70 %) людей у всьому світі мешкали у сільських населених пунктах і менш ніж на одну третину (30 %), у міських поселеннях. У 2014 році, 54 % населення світу проживає в містах [7].

Міське населення, як очікується за даними Організації Об'єднаних Націй, продовжить зростати так, що до 2050 року світ буде складатися з однієї третини сільських районів (34 %) і двох третин міських (66 %), приблизно зворотна ситуація розподілу населення в середині ХХ століття.

Варто відзначити, що рівні урбанізації значно відрізняються по регіонах світу. У 2014 році високі рівні урбанізації, на рівні або вище 80 %, були відзначені в Латинській Америці і країнах Карибського басейну, а також Північній Америці. В той час як в Європі цей показник складав 73 %.

Африка та Азія, навпаки, у структурі населення мають переважання сільських жителів і тільки 40 % і 48 % проживають у міських поселеннях. У найближчі десятиліття, рівень урбанізації, як очікується, в даних регіонах як і по всьому світу збільшуватиметься, однак їхні показники будуть меншими за показники інших регіонів світу [7].

Стрімка урбанізація супроводжується появою цілого ряду проблем, пов'язаних з електроенергією, водопостачанням, санітарією, послугами у сфері освіти та охорони здоров'я. Їх вирішення потребує нових стратегій. Про це йдеться в економічному і соціальному дослідженні, яке було представлено на щорічній сесії Економічної та Соціальної Ради ООН (ЕКОСОП) в Женеві. Було відзначено, що до 2050 року майже 6,25 мільярда чоловік будуть жити в містах. Більше половини з них будуть мешканцями міських нетрів без доступу до базових послуг. Разом з тим, автори доповіді вважають, що стрімка урбанізація породжує не тільки проблеми, але й нові можливості для економічного зростання, інновацій та соціальних перетворень [7].

Сучасний стан міського простору України є результатом тривалого і складного розвитку, особливостей процесу урбанізації. У ХХ ст. на теренах нашої держави відбулися значні структурні зміни в співвідношенні сільського і міського населення [1].

До 1918 р. Україна була аграрною країною і у містах проживало 18 % населення. Інтенсивна урбанізація в країні розпочалася в 1926 – 1939 рр., коли було взято курс на індустріалізацію народного господарства, лише за 13 років чисельність міського населення зросла у 2,4 рази. За 1940 – 1970 рр. чисельність міського населення в Україні зростала вже значно нижчими темпами – за 30 років вона збільшилась у 1,9 разів. З середини 50-х років ХХ ст. почався новий етап інтенсивного зростання кількості міст і чисельності міського населення в Україні. Починаючи з 1990 р., у нашій державі спостерігався стрімкий ріст міських поселень і значне їх переважання у людності над сільськими. Це пояснюється високим ступінем соціально-економічної привабливості міст і міського середовища. Якщо процес урбанізації розглядати тільки з точки зору підвищення кількості міського населення, ми можемо бачити досить значний показник рівня урбанізації в Україні сьогодні і загалом з часів отримання незалежності нашої держави [4]. (Рис. 1).

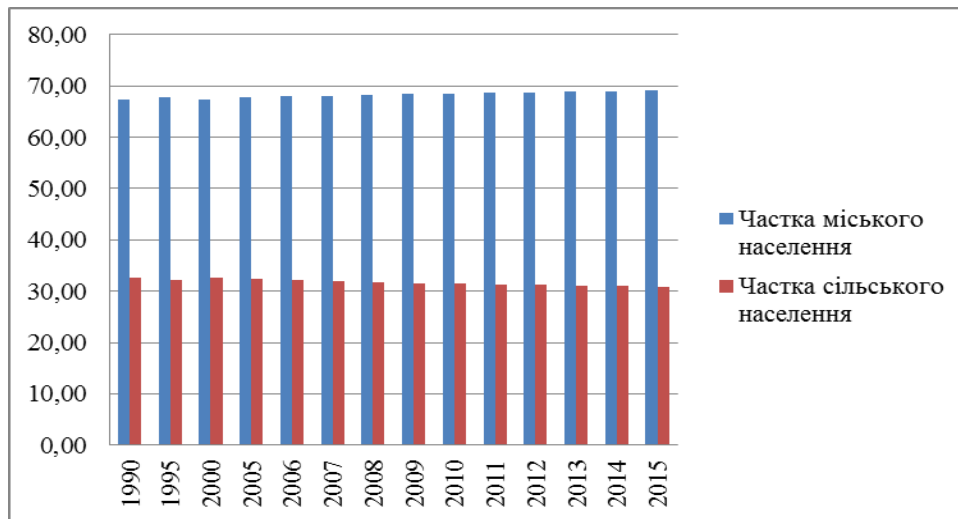

Рис. 1 Динаміка міського та сільського населення України в період 1990-2015 рр., %
(укладено за даними [4])

Найвищі показники частки міського населення коливаються в межах 60 – 70 %, що також відзначено у світовому рейтингу країн за рівнем урбанізації, де Україна посідає 65 місце.

Однак, урбанізація в сучасній Україні проходить на фоні депопуляції населення в комплексі із економічною кризою. Обидві обставини торкнулись як міст, так і сільської місцевості. Тому абсолютна кількість міського населення в Україні поступово зменшується, хоча існують міста, які продовжують зростати.

Відзначимо, що періоди поглиблення економічної кризи співпадають і з проявом зворотних, дезурбанізаційних процесів, які супроводжуються частковим відтоком населення до сільської місцевості і розселенням населення (тимчасовим або постійним) за межами міст. Це стосується як заможних верств населення, які шукають спокою, розширення простору і задоволення екологічних потреб, так і незаможних верств, які шукають шляхи додаткового доходу чи отримання продукції, вирощеної власними зусиллями. Дані дезурбанізаційні процеси проявляються також і у зайнятості міських жителів сільськогосподарською діяльністю чи «зеленим» господарством, деякому послабленні впливу міст на природне довкілля внаслідок зменшення потужностей чи зупинення багатьох підприємств, припиненні територіального розростання міст, але й одночасної інтенсифікації транспортної активності (від

і до міста), особливо у вихідні дні і напередодні, що створює певне навантаження на існуючу транспортну інфраструктуру, ускладнює рух і т.д.

Проте варто відзначити, що у більшості постсоціалістичних країн і країн, що розвиваються, в містах часто проживає значно більше населення, ніж вони у змозі «витримати» - тут також наявний надмірний приплив населення до міст, але розвиток міст за цих умов супроводжується зростанням неасимільованих у міське середовище і міський соціум жителів і збільшенням розриву між кількістю міського населення і його реальним включенням у міський спосіб життя (за характером зайнятості, рівнем освіти, культури, побутовими умовами тощо). Багато міст в Україні є дуже молодими і їх шалене зростання за радянських часів було викликано надмірною концентрацією ресурсів держави, у т.ч. людських, на не завжди економічно виправданих великих будівлях соціалізму і справжнє міське середовище, сучасна «міська» економіка у таких містах продовжує формуватися. Наслідки такої, у багатьох випадках «моноіндустріальної», урбанізації у ринкових умовах несуть великі соціальні загрози: це і зростання безробіття, і поява неорганізованого сектора з масою дрібних підприємств у сфері виробництва та обслуговування, зокрема у торгівлі. Міське господарство, комунальні служби, транспортна інфраструктура не завжди справляються із зростаючими потребами [2]. Це ознаки так званої радянської «псевдоурбанізації», відмінної від псевдоурбанізації країн, що розвиваються, де вона зумовлена «виштовхуванням» населення з сільських районів через відносно їх аграрне перенаселення.

Розглядаючи процес урбанізації у соціально- чи економіко-географічному вимірі, коли до уваги береться якісний аспект даного феномену, у багатьох країнах і регіонах можемо спостерігати порушення багатьох супроводжуючих урбанізацію ознак. Для прикладу, структура зайнятості населення України, зокрема частка зайнятих у сфері послуг (третинний сектор економіки), хоч і змінилась дуже суттєво в останні роки, але досі має (за доволі високого рівня урбанізації) набагато менш «міський» вигляд у порівнянні з Німеччиною – розвиненою країною Європи, яка характеризується високою часткою міського

населення (75%) (Рис.2) [7].Однією з основних причин такого значного показника зайнятості населення України у сфері послуг є падіння промислового виробництва та закриття промислових підприємств, що відобразилось на частці зайнятих у сільському господарстві та сфері послуг відповідно (Рис.3).

Рис. 2 Зайнятість населення Німеччини у % від робочої сили (за 2014 рік)
(укладено за даними [6])

Рис. 3 Зайнятість населення України у % від робочої сили (за 2014 рік)
(укладено за даними [6])

Висновки. Отже, еволюція людської цивілізації переконливо свідчить про велику роль, яку відіграють міські поселення у піднесенні держав, незалежно від часу їх історичного розвитку або географічного розташування: вони були й дотепер залишаються економічними, політичними та культурними

центрами тих чи інших країн. Стрімка урбанізація породжує не тільки проблеми, але й нові можливості для економічного зростання, інновацій та соціальних перетворень. Тому, перш за все, сьогодні необхідними є комплексні стратегії управління розвитком міст в інтересах всієї планети та її жителів.

Процес урбанізації в Україні довгий час формувалася під впливом різноманітних факторів, серед яких головне місце належить політиці держав, в склад яких входила та чи інша частина території України у відповідний історичний період. Сьогодні наша держава має високі показники урбанізованості в світі, однак важливо звернути увагу на якісний аспект даного процесу. В Україні рівень соціально-економічного розвитку не відповідає рівню світової урбанізації.

Тому, на нашу думку, дослідження урбанізації з позиції трансформації умов та способу життя населення є одним з основних завдань сучасних географічних досліджень.

Література:

1. Руденко Л.Г. Украина: изменение городского пространства/ Л.Г. Руденко, И.Г. Савчук // Український географічний журнал, 2013.- №2. – С.48.
2. Салій І. М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти [Текст] / І. М. Салій. - К. : Наукова думка, 2005. - 302 с.
3. Скавронська І.В. Світові й глобальні міста: подібності та відмінності // Схід. – 2014. – № 4. – С. 61-65.
4. Статистичний збірник «Україна у цифрах 2014» / Держ. служба статистики України ; [за ред. : І. М. Жук]. - К. : Держстат України, 2015. – С.165.
5. Sassen S. The Global City: Introducing a Concept / Saskia Sassen // The Brown Journal of World Affairs. - Winter/Spring. -2005. - Vol. XI. - Issue 2. - Pp. 27-43.
6. The World Factbook [Електронний ресурс]: Central Intelligence Agency. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/index.html>
7. World Urbanization Prospects: 2014 Revision. Highlights. United Nations, New York, 2014. – 32 p.